Олександр Кошолап

Вінницький державний педагогічний університет

Розвиток системи професійної освіти на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст.

Key words: professional education, real schools, technical schools, trade schools, schools of craft apprenticeship, lower trade schools

Słowa kluczowe: wykształcenie zawodowe, szkoły realne, szkoły techniczne, szkoły handlowe, szkoły nauki zawodu rzemieślniczego, niższe szkoły handlowe

Завершення промислового перевороту і становлення капіталізму в Росії викликало гостру потребу в забезпеченні фабрично-заводського виробництва висококваліфікованими робітниками та керівними кадрами. Реагуючи на об'єктивну вимогу часу, 19 листопада 1864 року міністерством народної освіти було затверджено Статут нового типу навчальних закладів – реальних училищ. Разом із тим передбачалося відкриття професійних навчальних закладів й інших типів. Основна мета нових типів навчальних закладів полягала у підготовці молодого покоління до самостійного трудового життя, виховання поваги та шанобливого ставлення до своєї спеціальності.

Наприкінці XIX ст. на Правобережжі України була розроблена основна нормативна база нижчої професійної освіти. В її основу покладено „Основні положення про промислові училища", затверджені урядом у 1888 році. „Положення" стали головним законом для професійно-технічних навчальних закладів включно до 1917 року. Основу законодавчої бази професійної освіти також склали: „Положення про нижчі ремісничі школи" (1895 р.), „Положення про школи ремісничих учнів" (1898 р.), „Закон про ремісничі і технічні навчальні майстерні і курси" (1902 р.). У 1903-1907 роках законодавчо була закріплена діяльність ремісничих і професійних відділень при загальноосвітніх навчальних закладах. Розглядаючи питання щодо здійснення професійної освіти, Подільська Шкільна Рада звернулася до міських повітових дум із проханням всебічно сприяти створенню широкої мережі професійних навчальних закладів різної спеціалізації. В першу чергу передбачалося „від-

кривати навчальні заклади в містах, що являють собою центри релігійної, духовної і громадської діяльності”[1].

Реагуючи на об’єктивні вимоги часу, коли країні потрібні були освічені технічні кадри для промисловості, торгівлі та інших галузей капіталістичного виробництва, 19 листопада 1864 року був затверджений Статут реальних гімназій. Вони прирівнювались до класичних, але курси стародавніх мов – латинська і грецька були замінені на сучасні європейські мови: французьку, німецьку, англійську. Одночасно збільшилась кількість годин на вивчення предметів природничо-математичного циклу, а також надавалися учням технічні знання з урахуванням практичних вимог регіону. Реальні гімназії відкривали шлях для вступу випускників до вищих навчальних закладів, а в практичній діяльності – давали можливість стати помічниками інженерів[2].

З метою вирішення проблеми підготовки технічних кадрів для потреб губернії Кам’янець-Подільська і Немирівська гімназії, які на той час стали найбільшими навчальними закладами, були перетворені в реальні. Такий захід викликав гостру полеміку в суспільстві між прибічниками класичної і реальної освіти. Боротьба закінчилась тільки у 1869 році, коли цим гімназіям був повернений статус класичних. Згідно нової освітньої реформи, проведеної російським урядом у 1871 році, класична освіта була повністю відмежована від реальної. Класичні гімназії залишалися становими і були доступними виключно для дітей із привілейованих верств населення. Реальні ж гімназії перетворювались в училища і стали доступними і для середнього стану „який ще не звик довго і багато вчитись...”[3].

У 1888 році був затверджений новий „Статут” реальних училищ, згідно якого навчальні заклади цього типу продовжували залишатися шестикласними. Підготовчі класи дозволялось утримувати тільки за рахунок місцевого бюджету. Як і раніше, V і VI класи мали два відділення: основне і комерційне. Додатковий (VII) клас було збережено тільки для підготовки бажаючих для вступу у вищі спеціальні навчальні заклади. Технічні відділення ліквідовувались як такі, що не виправдали свого призначення[4].

Виходячи з прийнятих Міністерством Народної освіти „Постанов”, у квітні 1882 року подільський губернатор задовольнив клопотання вінницького голови про відкриття у місті реального училища. З огляду на це, 12 червня 1889 року Вінницька міська дума прийняла рішення про переведення

[1] ДАВО, ф. 54, оп. 1, спр. 36, арк. 7.

[2] Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки, К:, 1961, с. 391-397.

[3] ДАВО, ф. 230, оп. 1, спр. 67, арк. 34.

[4] Н.А. Константинов, Очерки по истории средней школы (гимназии и реальные училища с конца XIX века до февральской революции 1917 года) / Н.А. Константинов, м., 1947, с. 130.

з Могилева-Подільського реального училища до Вінниці і перетворення його на шестикласне[5].

Таким чином, на території Поділля наприкінці XIX ст. функціонувало єдине реальне училище на всю губернію. Тільки на початку XX ст., були створені реальні училища в Проскурові (1904 р.), Барі (1906 р.), Кам'янець-Подільському 1907 р.). Велика увага в реальному училищі приділялась предметам природничо-математичного циклів, а також географії, історії та креслення. В молодших класах учні вивчали каліграфію. У зв'язку із забороною викладання в навчальних закладах української мови, заняття велися виключно на російській. На високому рівні в реальному училищі було поставлене й фізичне виховання за що на Всеросійській виставці гігієни, яка проходила в Петербурзі, навчальний заклад був відзначений золотою медаллю[6].

Обов'язковим предметом у навчальному закладі був і „закон Божий", який викладався священиком І.О.Шиповичем, автором ряду наукових праць з історії Поділля[7].

„Вимоги до учнів реального училища, як у поведінці, так і в навчанні, були суворі. За відставання в навчанні залишали на повторний курс, нерідко по 3-4 рази, а то і зовсім виключали з училища. Так у річному звіті Вінницького реального училища за 1897 рік говорилось, що до закінчення курсу вибуло 40 учнів, тому в шостому (випускному) класі навчалось лише 16 чоловік. З них тільки 14 отримали атестат про закінчення навчального закладу. Серед випускників найвищий відсоток складали діти дворян, чиновників і купецтва. Діти з сімей нижчих станів, зокрема селян, до шостого класу не залишалися. З приводу цього подільський губернатор наголошував, що „молодші класи реальних училищ, розташованих у містах Вінниці, Кам'янець-Подільському та Барв переповнені, а в старших класах учнів майже не має..."[8].

У липні 1899 року, з дозволу Попечителя Київського навчального округу, при Вінницькому реальному училищі був відкритий 7 додатковий клас, а восени, цього ж року, й підготовчий клас. Варто зазначити, що відкриття в училищі сьомого спеціального класу, в якому учні готувались до вступу у технічні вузи, мало надзвичайно важливе значення. Тим більше, що після закінчення сьомого класу можна було вступати на природничо-математичний

[5] Л. Денисова, З історії освіти у м. Вінниці (ІІ пол. XIX поч. XX ст.). // Подільський – телеграф, 2001, 13 вересня, № 12, с. 10.

[6] Л.С. Анохіна, З історії освіти у м. Вінниці (ІІ пол. XIX – поч. XX ст.) // Подільський телеграф, 2001, 13 вересня, № 12, с. 95.

[7] Там само.

[8] ДАВО, ф. 230, оп. 1, спр. 67, арк. 34-35.

чи медичний факультети університету[9]. Навчання у Вінницькому реальному училищі було платним і в 1913 році становила 60 крб. на рік у підготовчому класі та 70 крб. – у всіх основних класах. Відмінники та вихідці з бідняцьких сімей, згідно рішення вчительської ради, від плати за навчання звільнялися[10].

Чималим авторитетом у мешканців губернії користувалися й Проскурівське та Барське реальні училища. Незважаючи на те, що Проскурівська міська управа прийняла рішення про відкриття в місті реального училища у 1900 році, реалізувати задумане вдалося тільки 1 липня 1904 року. У перший рік функціонування училища, до нього було зараховано 120 учнів, але з кожним роком кількість дітей зростала. На початок 1912 року училище нараховувало 294 учня[11]. Державне фінансування закладу покривало 2/3 його річних потреб, а решту бюджетного дефіциту покривали добровільні пожертвувань заможних мешканців міста та плата за навчання, яка складала 50 крб. на рік[12]. У Барському ремісничому училищі в цей же час діти платили 60 крб на рік[13]. Учні, що проходили з бідняцьких сімей від плати за навчання звільнялися. У 1913 році Проскурівське повітове земство порушило клопотання перед Міністерством народної освіти про перетворення Проскурівського реального училища в класичну гімназію. Незважаючи на те, що питання було вирішене позитивно, але через початок Першої світової війни втілити його в життя так і не вдалося[14].

Із зростанням популярності реальних училищ Поділля помітно збільшувалась у них і кількість учнів. Наприклад, якщо у 1892 році, в єдиному тоді на Поділлі Вінницькому реальному училищі навчалось всього 177 учнів[15], то, згідно даних за 1905 рік, їх кількість складала 364. Відповідно, у Проскурівському – 146 учні[16], у Барському – 184 учні у Кам'янець-Подільському реальному училищі І.Р.Мазінга – 99 учнів[17]. Наприкінці 1913 року у Вінницькому реальному училищі навчалось 300[18], Проскурівському – 284[19] і Бар-

---

[9] С. Стрибульский, Исторические записки о Немировской гимназии. / С. Стрибульский – Немиров, 1888, с. XLVIII.

[10] Памятная книжка… на 1913-1914 учебный год, ч. і., с. 171-191, 204.

[11] Обзор Подольской губернии за 1908 год, с. 126-127.

[12] Памятная книжка… на 1913-1914 учебный год, ч. і., с. 191.

[13] Памятная книжка… на 1909-1910 год, с. 121.

[14] С.М. Єсюнін, Культурно-освітнє становище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. Наук. Праць. – Кам'янець-подільський, 2008, т. 11, с. 204.

[15] Обзор Подольской губернии за 1892 год, с. 151.

[16] Обзор Подольской губернии за 1905 год, с. 135.

[17] Обзор Подольской губернии за 1908 год, с. 126-127.

[18] Памятная книжка… на 1913-1914 учебный год, ч. і., с. 171.

[19] Там само, с. 173.

ському – 262 учні[20]. Приблизно такою ж була кількість учнів у комерційних училищах Поділля. Так, 1905 році в Могилів-Подільському училищі навчалось 247 учнів[21], у 1908 році в Кам'янець- Подільському – 279 учнів[22].

Найвизначніше місце в системі професійної освіти належало середньому Кам'янець-Подільському 8-ми класному технічному училищу (1903--1919 рр.). Його заснування пов'язане з Указом Миколи II від 24 лютого 1902 року. Училище стало третім середнім технічним навчальним закладом у Київському навчальному окрузі, поряд із Новозибківським (1899 р.) і Клінцовським (1903 р.), що функціонували в Чернігівській губернії. „Таким чином, на п'ять губерній, що входили до складу Київського навчального округу, припадало всього три середніх технічних навчальних заклади, із яких два функціонувало в Чернігівській і одне у Подільській губерніях. У Київській, Полтавській і Волинській губернія, що входили до Київського навчального округу, середніх технічних училищ не було. Варто зазначити, що ця тенденція була характерною, в цілому, для всієї території Російській імперії. За неповними даними, на січень 1910 року в країні здійснювало навчання дітей всього 81 технічне училище, в яких отримували знання 13094 учні"[23].

Згідно даних за 1906-1907 роки Кам'янець-Подільське технічне училище мало хорошу матеріальну базу та добре підготовлений викладацький склад. Зокрема, з 16 службовців, працюючих в училищі, 4 чоловіки мали університетську освіту, по троє – закінчили академію мистецтв, духовну академію та лісничу академію, двоє – історико-філологічний інститут, по одному – технічне училище, учительську семінарію, двокласне гірниче училище, двоє – мали звання учителя німецької, французької мов і двоє – мали іншу освіту[24].

Таким чином, переважна більшість викладацького складу Кам'янець-Подільського технічного училища мали вищу спеціальну або університетську освіту, що зумовлювалося специфікою цього навчального закладу й підвищувало його рейтинг поміж іншими технічними закладами Поділля. Варто відмітити, що Міністерство народної освіти старалось по можливості, забезпечити цей навчальний заклад спеціалістами з вищою спеціальною освітою, тому напередодні Першої світової війни із 31 викладача закладу більшість закінчили університети.

На перших порах свого існування училище мало 4 класи і 2 відділення (основні, паралельні), а 1907 році – були відкриті восьмий клас і п'ятий па-

[20] Там само, с. 191.

[21] Обзор Подольской губернии за 1905 год, с. 135.

[22] Обзор Подольской губернии за 1908 год, с. 127.

[23] Сборник статистических сведений о состоянии среднего и низшего профессионального образования в России, СПб., 1910, ч. і., с. VII.

[24] Очерки истории школы… Вторая половина XIX в., с. 147.

ралельний. Варто відмітити, що паралельні класи при училищі були відкриті при перших п'яти основних класах і утримувались на кошти земств Подільської губернії. У 1908 році Міністерство народної освіти, розробляючи навчальний план для Кам'янець-Подільського технічного училища, прийняло рішення дозволити: 1) у перших п'яти основних і паралельних класах виклад матеріалу за програмами, призначених для відповідних класів реальних училищ; 2) залучаючи кошти місцевого бюджету, відкрити на початку 1908-1909 навчального року шостий паралельний клас реального училища, з правом підвищувати плату за навчання в паралельних класах[25]. Вартість навчання в Кам'янець-Подільському середньому технічному училищі була значно вищою, ніж в інших двох середніх технічних училищах Київського навчального округу. Якщо 1907 році вона становила в усіх класах 50 крб. з вихованця за рік[26], то восени 1913 року – вже 60 крб. у 1-5 основних і паралельному класах, у 6-8 технічних класах – залишалась 50 крб., у 6-7 реальних – 100 крб.[27], тоді, як у Новозибківському – 20-36 руб. і Клинцівському – 30-40 крб. за рік[28].

На 1909 рік технічне училище вже мало вісім основних класів: п'ять паралельних, і два реальних (VI і VII). Неухильно зростала й чисельність учнів у закладі. Якщо на початку 1903 року в Кам'янець-Подільському технічному училищі було тільки 139 учнів[29], то в 1905 році їх кількість зросла до 263[30]. Після переходу училища у 1906 році в новозбудоване триповерхове приміщення кількість учнів майже подвоїлась і на 1909 рік становила 472 дитини[31]. Однак, перед початком Першої світової війни кількість учнів у закладі помітно зменшувалась. Наприклад, у 1912 році в училищі навчався 441 учень[32], у 1913 році – 353[33], а в 1914 році – 308 учнів[34]. В цілому, на той час

[25] І.В. Сесак, Освіта на Поділлі: у 2-х ч., ч. ІІ // Середні навчальні заклади у другій половині XIX – початку XX століття / І.В. Сесак, Камянець-Подільський, 1999, с. 33.

[26] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии средних и низших технических училищ за 1907, с. 33.

[27] Памятная книжка… на 1913-1914 учебный год, ч. і., с. 204.

[28] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии средних и низшихтехнических училищ за 1912 год, Статистические таблицы…, Ведомость 4.

[29] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии промышленных училищ и ремесленных классов и отделений округа за 1903 год. Статистические таблицы… (І. Промышленные училища), Ведомость 19.

[30] Обзор Подольской губернии за 1905 год, с. 135.

[31] Памятная книжка… на 1911 год, Отдел III, с. 108.

[32] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии средних и низших технических училищ за 1912 год, Статистические таблицы…, Ведомость 1.

[33] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии средних и низшихтехнических училищ за 1912 год, Статистические таблицы…, Ведомость 4.

[34] Отчёт попечителя Киевского учебного округа о состоянии промышленных училищ и ремесленных классов и отделений округа за 1913, с. 21.

Кам'янець-Подільське технічне училище вважалося найбільшим серед трьох середніх технічних училищ Київського навчального округу. Проте, початок Першої світової війни призвів до скорочення кількості паралельних класів, а відповідно й учнів. Варто відмітити, що на 1915 рік Кам'янець-Подільське технічне училище залишалося найкращим і „найбагатшим" серед технічних училищ Київського навчального округу.

Виходячи з потреб регіону в кваліфікованих технічних кадрах, влітку 1908 року інспектор народних училищ Подільської губернії звернувся до Попечителя Київського навчального округу з проханням „возбудить ходотайство…" про відкриття в м. Гайсині, Подільської губернії державного середнього технічного училища, яке б працювало за програмою п'яти класів реальних училищ[35]. Незважаючи на те, що клопотання було задоволене, побудова приміщення та створення матеріальної бази для нового технічного училища затягнулися. Революція та громадянська війна зруйнували всі плани Гайсинської земської повітової управи щодо відкриття в місті середнього технічного закладу.

Окрім вказаних навчальних закладів, на території Поділля успішно функціонували й вищі та нижчі ремісничі училища, які стали виникати на території краю згідно Закону від 24 лютого 1895 року. У вищих ремісничих училищах мали змогу вчитися та отримувати ремісничу освіту діти селян та міських жителів середнього достатку. Термін навчання в цих закладах тривав шість років. Їх поява була обумовлена потребами капіталістичного виробництва та гострою нехваткою кваліфікованих спеціалістів. Вищі ремісничі училища давали випускникам закінчену початкову освіту, необхідну для роботи в канцеляріях, на транспорті тощо[36].

У навчальних закладах цього типу вивчались як обов'язкові так і не обов'язкові предмети, серед яких велика увага приділялася вивченню математики, геометрії, іноземних мов (англійської та німецької), а також місцевої (природної для учнів) мови та інші додаткові предмети. Чимале значення відігравали заняття з ручної праці, ремесла і різних галузей сільського господарства. Могли також відкриватися додаткові класи і курси, а саме: педагогічні, поштово-телеграфні, бухгалтерські, сільськогосподарські, ремісничі, а також недільні і вечірні курси для дорослих, в яких викладали вчителі цих училищ за окрему плату, яка здійснювалася з бюджету місцевих установ чи пожертвувань приватних осіб[37].

---

[35] ДАВО, ф.д. 286, оп. 1, с. 79, арк. 391.б.

[36] Л.С. Анохіна, З історії освіти у м. Вінниці (ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Подільський телеграф, 2001, 13 вересня (№ 12), с. 103.

[37] І.В. Сесак, Освіта на Поділлі: у 2-х ч., ч. ІІ // Середні навчальні заклади у другій половині ХІХ – початку ХХ століття / І.В. Сесак, Камянець-Подільський, 1999, с. 9-10.

Для бідних дітей та сиріт в другій половині XIX – початку XX ст.. на Поділлі функціонували ремісничі притулки, які ставили своїм завданням підготувати з них цехових ремісників різних спеціальностей, які б обслуговували та задовольняли побутові потреби населення губернії. Так, при кожному притулку, що функціонував на Правобережжі, були засновані ремісничі класи[38].

До особливої групи навчальних закладів слід віднести ряд шкіл ремісничого учнівства. Закон „Про школи ремісничих учнів" від 1893 року визначав шляхи підготовки для міст ремісників цехового виробництва. У галузі теорії – вони обмежувалися початковою грамотністю. Що ж до виробничої підготовки, то навчання проводилося за предметною системою, без жодних програм та методик, на основі випадкових приватних замовлень. Друга особливість цих шкіл полягала в тому, що вони навчали дітей переважно цехового ремесла побутового характеру, яке не мало промислового значення. Навчання тривало 6 років (3 роки в школі та 3 – „донавчання" в приватній майстерні). Учні одержували знання підмайстра лише через своїх господарів, в той час, як потрапляючи безпосередньо до приватного майстра, учень після 3-4 років міг одержати звання майстра.

У школі ремісничого учнівства вивчали, крім закону Божого, російську та церковнослов'янську мови, географію, арифметику, практичну геометрію, малювання та креслення, а також отримували окремі відомості з фізики, технології металів та деревини. На виробниче навчання відводилося 2680 годин. За такий час учні мали отримати тільки попередню професійну підготовку. Закінчену ремісничу спеціальність вони повинні були отримати тільки у приватного майстра[39].

Найнижчою ланкою ремісничих навчальних закладів були відділення при початкових народних школах. Вони знаходилися у підпорядкуванні Міністерства народної освіти та органів місцевого самоврядування. Земські управи забезпечували їх фінансування та організацію виробничого навчання. Керував роботою ремісничого відділення завідувач народної школи, який щороку подавав до земської управи звіт про діяльність відділення. Загальноосвітні предмети у ремісничих відділеннях вивчалися ті ж, що й у початковій школі: російська мова, арифметика, природознавство, закон Божий. Їх викладання здійснювалось учителями даної школи. Спеціальні предмети викладалися майстрами, яких призначали земські управи. Для оволодіння ре-

[38] Ф.Г. Подоба, К вопросу об учреждениях для призрения и воспитания детей / Ф.Г. Подоба // Трудовая помощь, № 10, 1898, с. 270-291.

[39] Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси: X - початок XX ст., К., 1991.

меслами учні вивчали малювання та креслення. Ремесло та його технологія вивчались у відповідності до спеціалізації відділення. Якоїсь певної системи навчання ремеслам не було: найчастіше воно зводилося до отримання учнем завдання від майстра, який контролював його виконання. В окремих ремісничих відділеннях застосовувалась система взаємного навчання ремеслу, при якій старші учні навчали молодших. У статутах ремісничих відділень наголошувалося, що головна мета навчальних закладів „навчити дітей ремеслам, з допомогою яких вони могли б стати сільськими майстрами, які уміють користуватися землеробськими знаряддями та механізмами, ремонтувати їх, виготовляти до них нові нескладні частини"[40].

Ремісничі відділенні були відкриті й при багатьох інших навчальних закладах Поділля, а саме: Гайсинському міському двокласному училищі[41], Могилів-Подільському початковому єврейському училищі[42], Проскурівському державному однокласному єврейському училищі (слюсарно-токарної та ковальської справи)[43]. Івановецькому двокласному приходському училищі, Проскурівського повіту (шевської справи), Ладиженському двокласному сільському училищі, Гайсинського повіту (столярно-токарської та слюсарно-ковальської справи), Жмеринському двокласному залізнодорожному училищі, Вінницького повіту (слюсарної справи)[44], Проскурівському двохкласному державному міністерському училищі[45], Балтському однокласному державному єврейському училищі (слюсарно-ковальської та столярно-токарної справи) тощо[46].

Завдяки освітньої діяльності органів земського самоуправління з'явився новий тип початкових професійних навчальних закладів – нижчі ремісничі училища. Термін навчання в них був розрахований на 4 роки. Протягом трьох років перебування в закладі учні отримували загальну початкову освіту. Четвертий, останній рік навчання відводився на практичні заняття, де учні набували професійних навиків із обраної ними спеціальності.

Згідно даних по Київському навчальному окрузі за 1914 рік, на його території функціонувало 14 ремісничих шкіл та три нижчих ремісничих учи-

[40] В.В. Акимов, Народное образование в Киевской губернии до 1912 года // Известия по народному образованиго, 1913, № 12, с. 273.

[41] ДАВО, ф. 286, оп. 1, с. 50, арк. 85.

[42] ДАВО, ф. 508, оп. 1, с. 8, арк. 41.

[43] Памятная книга Киевского учебного округа на 1903 год Ч. II. Подольская губернія, К., 1903, с. 91.

[44] Низшия ремесленные школы въ Подольской губернии./ Экономическая жизнь Подолии, 1914, № 21.

[45] ДАВО, ф. 508, оп. 1, с. 8, арк. 41.

[46] Д.Н. Чихачев, О низшемъ сельскохозяйственномь и ремесленномь образовании въ Подольской губерній. / Чихачев Д.Н., Одесса, 1907.

лища, які утримувались за рахунок коштів земських установ. П'ять із них діяли на території Подільської губернії. Серед них великою популярністю користувалася Кам'янець-Подільська нижча реміснича школа, відкрита Подільським губернським земством 17 грудня 1910 року. Статут школи був затверджений керівництвом Міністерства народної освіти. На потреби закладу щороку виділялось по 20 тис. крб[47]. Реміснича школа такого ж типу була відкрита 7 грудня 1908 року в Новій Ушиці на кошти дворян Ушицького повіту[48].

Земські установи Поділля здійснювали опіку над усіма закладами професійно-технічної освіти, незалежно від підпорядкованості. Різниця була лише в мірі цієї участі. Земства повністю утримували власні навчальні заклади і надавали часткову фінансову допомогу закладам професійної освіти інших відомств. Наприклад, відомі в Подільській губернії Іванівське, Мурафське, Проскурівське, Могилів-Подільське, Балтське та Брацлавське ремісничі училища, щороку отримували від губернського земства по 600 крб., що було майже удвічі більше від коштів, які виділялися на їх утримання державою[49].

Питання професійної освіти перебували в центрі уваги органів місцевого самоврядування і в період 1917-1920 років. Саме на цей період припадає відкриття нових професійних навчальних закладів, а саме: Брацлавське повітове земство Подільської губернії відкрило ремісничі відділи у селах Олександрівка, Клебань, Рубань, містечку Шпиків. У селах Дубівчик і Куниче було організовано навчально-ремісничі майстерні з лозоплетіння, у с. Мазурівка – чоботарсько-чемоданну ремісничу навчальну майстерню, у м. Немирові – шевсько-шорну навчальну майстерню, у селах Козинці, Аннопіль, Бугаків навчальні майстерні з обробки волокнистих рослин, у с. Крищенці – гончарну навчальну майстерню, школи пічників і штукатурів у Брацлаві та Черепашинцях. Подільська губернська управа відкрила ткацьку майстерню у Немирові, школи кераміки в селах Зяньківці, Журавлівка, столярно-слюсарні школи у Могилеві-Подільському, Ярмолинцях та Великих Армоянах. Шевські школи були засновані у селах Городок, Ходаківці, Іванківці. Найближчим часом планувалось відкрити меблеву школу у Смотричі, художньо-столярну у Меджибожі, з обробки каменю у Черчі, шевські школи у Рашкові та Теплику[50].

---

[47] Экономическая жизнь Подолии, 1914, № 21, с. 29.

[48] Низшия ремесленные школы въ Подольской губернии./ Экономическая жизнь Подолии, 1914, № 21.

[49] Л.М. Дровозюк, Земська професійна освіта на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст. // Тези доповідей тринадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 6 вересня 1994 р., Вінниця, 1994, с. 121.

[50] М.М. Собчинська, Становлення та розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.) / Собчинська М.М. – Дис. … канд. пед. наук., К., 1995, с. 103-104.

Велику увагу Подільське губернське земство приділяло діяльності Кам'янець-Подільської художньої ремісничої майстерні, яка готувала висококваліфікованих спеціалістів із художньої обробки дерева та металу. У 1908 р. вона була перейменована в Подільську художньо-промислову школу. Навчальна програма майстерні була розрахована на чотири курси навчання. Протягом усього терміну навчання в училищі вивчалися: закон Божий, історія Старого Завіту (1-й кл.), російська мова (1-3 кл.), фізика (1-2 кл.), арифметика (1-3 кл.), історія Нового Завіту, Богослужіння православної церкви (2-3 кл.), катехізис (2-й кл.), хімію (2-3 кл.), рахівництво (4 кл.). Спеціальні предмети вивчалися на протязі всіх чотирьох років, а саме: малювання, композиція, живопис, ліплення, креслення та основи керамічної технології.

Варто відзначити, що органи місцевого самоврядування здійснювали опіку над усіма закладами професійно-технічної освіти, які знаходилися в межах їхньої території, незалежно від їх підпорядкованості. Різниця була лише в мірі цієї участі. Земства повністю утримували власні навчальні заклади і надавали фінансову посильну фінансову допомогу школам інших відомств[51].

Ремісничі навчальні заклади, що функціонували в містах, різнилися один від одного не тільки спеціалізацією та змістом навчання, але й формою одягу, при цьому діти з бідняцьких сімей забезпечувалися ним безкоштовно. Земства прагнули впливати на навчально-виховний процес у закладах, які утримували на свої кошти, дбаючи про інтереси економічного та культурного розвитку краю[52].

Подільські губернські земські збори протягом 1911-1914 років ухвалили 15 рішень, які стосувалися професійної освіти. Це були рішення про відкриття навчальних закладів, виділення учням земських стипендій, працевлаштування випускників. Видатки земств Правобережної України на професійну освіту були такими. У Київській губернії 198,5 тис. крб., у Подільській – 104,6, у Волинській – 36,7 тис. крб[53].

З 1914 по 1917 рік загальна сума коштів із земського бюджету на професійну освіту зросла на 30%, у Київського земства – на 34%[54].

---

[51] Доклады Киевской губернской земской управы четвертому очередному губернскому земскому собранию 1914 года (Январь 1915 г.) по зкономическому отделу, Вып, IУ, ч. 1., Киев., 1915.

[52] Л.М. Дровозюк, Земська професійна освіта на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст. // Тези доповідей тринадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 6 вересня 1994 р., Вінниця, 1994, с. 122.

[53] Доклади Киевской губернской земской управи шестому очередному губернскому земскому собранию (Январь-февраль 1917 года), ч. 1., Киев, 1917, с. 27-34.

[54] Там само, с. 39-48.

Виходячи з того, що завдання професійної школи полягало у всебічному, гармонійному розвитку особистості, земські установи Поділля спрямовували свої зусилля на розвиток як розумових, так і фізичних здібностей учнів. Заняття фізичною культурою здійснювалися під час обов'язкового курсу гімнастики та різного виду рухливих ігор. Для цього на кошти органів місцевого самоврядування були створені при навчальних закладах спортивні майданчики і гімнастичні містечка. Заняття з дітьми проводили досвідчені спеціалісти. В основному, це були звільнені в запас унтер-офіцери та офіцери царської армії.

Керівництво ж школи побудували навчально-виховну роботу таким чином, щоб у закладах працювали також гуртки, бібліотеки, організовувалися прогулянки та екскурсії (господарчі, виробничі та ін.)[55].

Події Першої світової війни внесли свої корективи в розвиток професійної освіти на території Подільської губернії. Так, для допомоги інвалідам-фронтовикам Вінницька повітова комісія Комітету її Імператорської Величності Великої княгині Єлизавети Федорівни відкрила у Вінниці курси рахівників, навчання на яких тривало 3-4 тижні. До бажаючих отримати спеціальність були такі вимоги: грамотність, знання 4-х дій над цілими числами. По закінченні курсів випускники забезпечувалися роботою. 24 лютого 1917 року інспектор народних училищ Вінницького повіту Подільської губернії А.Флєров звернувся до старост інших повітів із проханням відібрати по селах бажаючих навчатися та направляти їх на курси[56].

Виходячи з того, що до діючої армії було мобілізовано чимало вчителів і викладачів професійних навчальних закладів, за сприянням земств було організовано відкриття навчальних закладів, які готували викладачів професійного навчання. Протягом 1919 року на Поділлі було відкрито Кам'янець-Подільську ткацьку інструкторську школу, яка була першим навчальним закладом такого типу в Україні[57].

Документи 1917-1920 рр. переконують, що питання професійної освіти постійно перебувало в центрі уваги органів місцевого самоврядування. Насамперед, у буремні роки Української революції та громадянської війни навчальні заклади, переживаючи не кращі часи, потребували продовження фінансування. Виходячи з ситуації, що склалася, сьомі чергові збори Подільської губерніальної Народної Ради (таку назву отримали земства у 1918 році)

---

[55] ДАВО, ф. 186, оп. 1, с. 91, арк. 320 б.

[56] ДАВО, ф. 281, оп. 1, с. 177, арк. 2.

[57] М.М. Собчинська, Становлення та розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.) / М.М. Собчинська, Дис. … канд. пед. наук., К., 1995, с. 103.

постановили виділити Кам'янецькій нижчій ремісничій школі – 5933 крб., Кам'янецькій навчально-художній ремісничій майстерні – 10 830 крб. та по 10 стипендій на кожну з п'яти ремісничих шкіл[58].

Висновки

Таким чином, у другій половині XIX – початку XX ст. мережа закладів професійної освіти формувалась як зусиллями державних структур, так і органів місцевого самоврядування. Виходячи з місцевих потреб, вони приділяли чималу увагу проблемам підготовки спеціалістів для ремісничої, кустарної промисловості, сільського господарства, освіти та медицини, залізничного транспорту тощо.

Разом із тим, розвиток професійної освіти гальмувався відсутністю в багатьох дітей загальної початкової освіти, належної законодавчої бази, наукового підходу до розробки змісту та методів навчання. Ситуація ускладнювалася й тим, що всі професійні навчальні заклади, як і загальноосвітні школи, що функціонували на території Поділля, перебували у віданні багатьох відомств, які ніяк не могли досягнути між собою єдності у вирішенні такої важливої проблеми як підготовка кваліфікованих кадрів для регіону. Здебільшого професійні навчальні заклади засновувались стихійно, без будь-якого плану і мали різне підпорядкування.

Саме тому Подільське губернське земство та органи місцевого самоврядування, координуючи діяльність і фінансуючи різного типу навчальні заклади, відіграли вирішальну роль у розвитку професійної освіти на Поділлі. Їхня діяльність здійснювалась на таких засадах: організація професійного навчання на базі початкової загальної освіти; зв'язок загальноосвітньої і спеціальної підготовки, поєднання теорії з практикою; відповідність спеціалізації закладів професійної освіти економічним потребам регіону.

The development of vocational education in the territory of Podolia in the XIX-th – early XX-th century

Summary

The article highlights the preconditions for the development of vocational education in the region of Podolia in the 19th and early 20th century.

The analysis of the basic regulatory framework for lower vocational education has been made and the content of the professional schools of various types has been high-

[58] Доклади Подільської губерніальної Народної управи сьомому черговому зібранню губерніальної Народної Ради сесії з 22-го квітня 1918 р., Кам'янець-Поддільський, 1918, с. 258.

lighted. It has been found out that in the second half of the 19th century and in the early 20th century, due to the efforts of government agencies and local governments, a network of vocational schools was created. Basing their actions on local needs, they paid special attention to the problem of preparing people to work in such professional fields as: craftwork, handicraft industry, agriculture, education, medical practice and railway.

However, the development was hampered by the lack of professional preparation among many children, including core primary education, proper legislation, scientific approach to the development of methods and content of education. All professional educational establishments, such as public schools, were under the responsibility of many departments which could not come to an agreement regarding such important issues as securing the region with well-qualified teaching personnel.

Rozwój edukacji zawodowej na terenie Podola w XIX i na początku XX wieku

Streszczenie

Artykuł naświetla warunki dla rozwoju szkolnictwa zawodowego na terenie Podola w XIX i na początku XX wieku.

Dokonano analizy podstawowych ram regulacyjnych niższej edukacji zawodowej oraz naświetlono programy szkół zawodowych różnego typu. Ustalono, że w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku powstała sieć szkół zawodowych w wyniku działań agencji rządowych i samorządów. Uwzględniając lokalne potrzeby, zwrócili oni szczególną uwagę na problemy ze szkoleniem specjalistów dla rzemiosła, przemysłu rzemieślniczego, rolnictwa, edukacji, medycyny i kolejnictwa.

Jednak rozwój był hamowany przez brak: przygotowania zawodowego w wielu uniwersalnych dziecięcych szkołach podstawowych, właściwego prawodawstwa, naukowego podejścia do rozwoju metod i treści kształcenia. Wszystkie placówki edukacji zawodowej, jak szkoły publiczne, były w gestii wielu wydziałów/resortów(?), które nie mogły dojść do porozumienia w tak ważnych kwestiach jak szkolenia wykwalifikowanych pracowników w regionie.